

УДК 321.323:81.272(477)

Г. П. ЄВССЄВА

ДЕРЖАВНА МОВНА ПОЛІТИКА В СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ КОНТЕКСТІ УКРАЇНИ

Доведено необхідність рівномірної та поступової актуалізації державної мовної політики.

The necessity of uniform and systematic state language politics is proved.

Ключові слова: офіційний статус державної мови, соціальний статус державної мови, єдиний стандарт державної мови, престижність державної мови, мовний простір.

Вищою цінністю, яку нам подарувала історія, є суверенна держава Україна, і всі – українці, росіяни, татари, білоруси, угорці, представники інших етносів, котрі живуть на її теренах, – мають консолідувати свої зусилля на утвердження нашої країни. Йдеться, по суті, про формування в Україні громадянського суспільства, чого в нас ще й досі немає. Одним із суттєвих чинників, який сприятиме цим процесам в Україні, є рівномірна та поступова актуалізація державної мовної політики в напрямі мовної консолідації.

Як красномовно свідчить аналіз останніх досліджень, “закони можуть визначити офіційний статус мов, але сила і престиж мови здійснюються і встановлюються самим вжитком і оціненням мови самими мовцями”, – зазначає Л. Біланюк, досліджуючи мовне питання в Україні [2]. Цю точку зору підтримують чимало науковців [1]. Справді, мовні проблеми взаємопов’язані з багатьма сферами суспільного життя, отже, підхід до вирішення цих проблем має бути комплексним.

У цій роботі розглядатимуться аспекти мовного питання освіти, культури та інформаційної сфери і, що найголовніше, як сприймають пересічні громадяни мовні проблеми нашого суспільства в зазначених сферах.

Якщо говорити про реальний стан функціонування української мови, то він украй тривожний. Процес неухильного витіснення української мови з багатьох сфер життєдіяльності та прогресуюче зменшення носіїв української мови непризупинені навіть наданням українській мові статусу державної в 1989 р. і подальшим закріпленням цього статусу як одного з елементів конституційного ладу країни в Конституції України. Упровадження української мови як державної в публічній сфері не було до кінця послідовним і не супроводжувалось системними заходами, спрямованими на подолання тяжкої спадщини – багатівікової деформації мовного середовища країни.

Протягом тривалого часу – від прийняття Закону про мови в Українській РСР до цього часу – мовному питанню в Україні було присвячено багато публікацій, наукових конференцій, виступів у ЗМІ, дискусій, урядових документів, різного роду декларацій тощо. Спектр висловлених у них думок дуже різниться – від абсолютної мовної анархії

до абсолютного мовного тоталітаризму [8; 11 – 15]. Пояснити (але не виправдати) це, певна річ, можна, особливо коли посилається на психологічні тонкощі: факт русифікації як негативного чинника діє на українців надто довго і викликає в українських громадян не тільки спротив, але з перебігом часу і певне звикання до неї, отже, і розмивання, забуття її руйнівного змісту. “Протягом століть, у ході нескінченної боротьби за мову, якимось непомітно у свідомості суспільства послабилося відчуття притлумленої буднями головної істини: русифікація несе українському народові невблаганну загибель у всій сукупності його духовного та, ніде правди діти, й фізичного буття”, – зазначає А. Бибик [2].

Так, дійсно, українська мова, набувши офіційного статусу державної, ще має боротися за відповідний соціальний статус, якого не домоглися вольовим рішенням: актом парламенту чи указом Президента. Попри мажорні звіти наших можновладців, пригнічений комплексом меншовартості, яка впроваджувалася століттями, український народ і нині соромиться власної мови, вважаючи ознакою елітності мову сусідньої держави. Найважливішу причину такої ситуації знайшов І. Дзюба: “... зниження престижу українськості внаслідок соціальних розчарувань” [6, с. 95], тобто непрестижно бути українцем і розмовляти українською. Спробуємо знайти відповідь на питання: яким же чином можна підняти престиж української державної мови?

Б. Ажнюк зазначає, щоб здобути соціальний статус, українська мова має стати посередником, свого роду *lingua franca*, для всіх соціальних прошарків: селян і городян, трудящих і буржуазії, еліти й соціального дна, географічно віддалених регіонів і столиці. Для ефективного функціонування в такій ролі національна літературна мова повинна бути якомога “безбарвнішою” в етнографічному плані. Елементи галицького ретро (пігулки, мапа, цитрина тощо) можуть сприйматися як недоречні й навіть викликати роздратування україномовних і напівмовних українців Одещини, Харківщини та інших проблемних (з мовного погляду) регіонів. Оптимальним знаряддям усенаціональної консолідації є літературна мова на наддніпрянській основі, що сприймається в усіх українських землях як етнографічно безбарвна, нейтральна, суто комунікативна [1].

Не можна не погодитися з цією думкою, бо, дійсно, тільки єдиний стандарт мови здатен об’єднати громадян країни, тобто та мова, яка закріплена чинним правописом.

В Україні сьогодні фактично існує два правописи і дві українські літературні мови. Вони не тільки побороють одна одну, а й розділяють надвоє людей. Чи є ще десь у світовій практиці подібне явище? Як можна сподіватися на позитивний результат від закликів сприймати, вчити засвоювати державну мову, коли люди розгублені і ніяк не можуть второпати, яку ж саме українську мову їм треба знати? Ту, яка впродовж тривалої еволюції створилася в Україні? Чи варто нав’язувати мову, характерну для 20-х років ХХ ст., носіями якої є представники української діаспори? Досить компетентно висловив думку з цього приводу Б. Чижевський: “Досить сумнівною є позиція окремих ініціаторів реформування української мови на підставі того, що у Великобританії пишуть одне, а кажуть зовсім інше, або з урахуванням того, що в Німеччині жителі різних земель не розуміють один одного. Але ж на

території України це не має ніякого значення – де б ти не розмовляв, тебе розуміють навіть агресивні українофоби. То чи варто в черговий раз створювати нові проблеми? Відповідь однозначна: досить з українського народу революцій та історичних реформ. Це саме стосується і сучасних правописних інновацій” [16, с. 13].

У 1994 р. при Кабінеті Міністрів України було створено Українську національну комісію з питань правопису, котра мала запропонувати його нову редакцію і покласти край мовно-правописному хаосу в Україні. Прошло чимало часу, а нової редакції правопису української мови так і не існує. Справа ця виявилася не такою простою, як здавалося. Обговорення нової редакції показало, що серед фахівців-мовознавців немає єдиної позиції щодо того, якою вона має бути. Одні наполягають на мінімальних утручаннях в український правопис, інші ладні змінити його кардинально. Крім філологічного, тут, на жаль, присутній і політичний аспект. Мабуть, саме з цих позицій виходять працівники різних телерадіоканалів, зокрема каналу СТБ та ін., вживаючи ненормативні “етер”, “Європа”, “Атени”, не говоримо вже про “міліціантів”, “професорок”, “дипломаток”, що є недопустимим, бо призводить до збурення та нерозуміння в засвоєнні мови українськими слухачами та глядачами, котрі й так дуже повільно та неохоче сприймають та засвоюють державну мову. “Будь-яка репарація мовної свідомості, усталених лексичних форм є експериментом над живим мовним організмом”, – вважає Л. Шевченко, завідувач кафедри історії української мови Інституту філології КНУ ім. Т. Шевченка [17]. Ця думка перегукується з мудрою порадою І. Огієнка: “Для одного народу мусить бути тільки одна літературна мова, тільки один правопис” [9]. Саме підвищенню авторитету української мови має сприяти якнайшвидше практичне впровадження єдиного загальнонаціонального правопису. Однак і після цього розвиток української мови має залишитись об’єктом науково обґрунтованого нормування і вдосконалення.

Державна влада (спеціальні органи) мусить суворо слідкувати за подібними порушеннями не тільки в телерадіофері, й у виданнях, що розраховані на пересічного громадянина України. Контроль має бути суворим: від накладання штрафів аж до позбавлення ліцензій. Сьогодні формування в масовій свідомості престижного образу державної мови, для якого вона має всі підстави, заблоковано дозволеною владою московською експансією в інформаційно-культурний простір України, що продовжує тримати населення на рівні пасивного споживача московської версії сучасної цивілізації і програмувати в масовій свідомості вигідний колонізаторові образ українців. Як зазначає О. Забужко, “характеристики, якими наділено “колонізованого” в “колонізаторському” сприйнятті: розважальний екзотизм (сказати б, мила втішність...), потенційна дискомфортність (прихована загроза) – і комічність” [7].

Якщо національна мова віддзеркалює обличчя народу, то мова ЗМІ відбиває обличчя держави. Різні політичні партії, товариства, громадські організації, виробничі об’єднання, соціальні групи, виражаючи себе в слові, що йде у світ через різні канали, у своїй сукупності створюють відповідний образ держави. У сучасних умовах функціонування української мови дуже важливо через електронні ЗМІ створювати цілісний звуковий образ України. Посилення процесів русифікації України викликане не тільки і не стільки економічною кризою, новими реаліями

відкритого суспільства і ринковою конкуренцією, скільки неспроможністю пострадянської влади (різних кольорів) здійснювати послідовну і системну мовну політику. За минулі роки влада не спромоглася ні вчасно схвалити концепцію державної мовної політики (указ Президента про схвалення Державної мовної концепції підписаний 15.02.2010 р.); ні розробити і здійснити ефективну програму мовного планування; ні прийняти закон про мови в Україні; ні створити дієвого механізму відродження і підтримки державної мови; ні зупинити мовно-культурну експансію Росії чи протидіяти їй.

У практичному плані це означає створення сприятливих умов для подальшого утвердження в Україні російської мови за рахунок витіснення з ужитку української. У результаті Україна опинилась під потужним чужоземним інформаційно-культурним тиском. За даними Державного комітету телебачення і радіомовлення України, близько 80 % ефірного часу теле- і радіостанцій заповнено неукраїномовним продуктом [5]. Обмеженою є присутність у телерадіоефірі україномовних програм. Не на користь Україні склалося і використання частотного ресурсу. Більшість прикордонних районів мають значно кращі умови для прийому іноземних програм, ніж вітчизняних. Подекуди вітчизняне мовлення там відсутнє.

За браком відповідної державної мовної політики негативні тенденції стали домінуючими на ринку друкованих ЗМІ та у царині вітчизняного книговидавництва. Річний тираж журналів та інших періодичних видань українською мовою в 2009 р. склав 28 % від загальної кількості, тоді як ще в 1995 р. складав 70 % (для російськомовних видань ці цифри навпаки зростають з 18 до 64 %). На книжковому ринку України переважають російськомовні видання. За даними Української асоціації книговидавців та книгорозповсюджувачів, більшість книжок, які реалізуються в Україні, вийшли друком в Росії [5]. Україну заливає хвиля російськомовної друкованої продукції. Як стверджують книговидавці, на душу населення в Україні зараз припадає менше однієї книжки, тоді як в Росії – 3,5, у Польщі – 9,5, у Німеччині – 12 книжок. В Україну ввозять найбільшу кількість книжок із Росії, офіційний тираж становить понад 25млн. У цілому кількість україномовних книжок зменшилась у 4,5 рази. Через брак належного контролю за виконанням мовного законодавства й відсутністю державних механізмів відповідальності за його недотримання в галузі книговидавництва ще навіть не вироблено політики державної підтримки україномовної продукції. Про це яскраво свідчать такі дані: з 16 200 зареєстрованих в Україні видань із загальнодержавною та місцевою сферами розповсюдження українською мовою виходить лише 3345. Суттєвий вплив на мовну ситуацію у сфері друкованих засобів масової інформації мають 160 зареєстрованих в Україні газет і журналів, в яких є зарубіжні аналоги, в основному російські. За останні роки в Україні за міждержавною передплатою розповсюджувалося близько 5 тис. назв газет і журналів, що виходять в Росії. Сумарний одноразовий наклад цих видань складає 105 тис. примірників. Крім того, періодика Російської Федерації розповсюджується в Україні приватними та комерційними структурами. Для порівняння: в Росії громадяни інших держав не можуть бути засновниками газет і журналів. Іноземна друкована періодика може розповсюджуватися лише на договірних засадах за умови отримання дозволу Мінпреси Російської Федерації.

Україна стала стихійним ринком неконтрольованого збуту низькопробної іноземної кіноіндустрії та маскультної продукції російського шоу-бізнесу, що агресивно витісняє все українське, а особливо українську пісню – традиційну берегиню української мови і історичної пам'яті народу. Засилля в українському інформаційно-культурному просторі іншомовної продукції призвело не лише до різкого скорочення українського мовного простору, але й призводить до руйнації способу мислення і деформації ментальності громадян України, прищеплення їм чужих стереотипів та навіювання їм почуття упослідженості та меншовартості. Унаслідок цього відбувається ерозія ідентичності української нації, а також і духовне нищення людського резерву, з якого формується українська еліта. Особливо небезпечною є мовно-культурна експансія Росії, яка супроводжується потоками ненависті і зневаги до української мови, української нації, української державності і має на меті виплекати з українського громадянина російськомовного українофоба. Для переконливості наведемо приклад. За оцінками Громадянської ініціативи “Кінопереклад”, які ґрунтуються на інформації відомих зарубіжних і вітчизняних компаній, орієнтовний обсяг кіноринку України в 2006 р. сягнув 60 млн дол. Приблизно 20 % кіносеансів відбувалися українською мовою, 80 % – російською. 65 – 75 % загальної кількості фільмів прийшли в Україну через дистриб'юторів, що закуповували їх у Російській Федерації. Це при тому, що понад 90 % фільмів з українського прокату вироблялися великими голлівудськими компаніями (так званими “мейджорами”) або були їхньою власністю. Останні прихильно ставляться до дублювання свого товару українською мовою, чого не можна сказати про постачальників “голлівудського” кіно через Росію. Позиція російських посередників зрозуміла, адже розрахунки свідчать, що ринок перекладу кіно для України наближається до 2 млн дол. Нині ці кошти фінансують кінопідприємницький сектор Росії. Аналіз показує, що наразі не зможуть відмовитися від перегляду фільмів у кінотеатрах російською мовою всього 20 – 30 % глядачів. Для інших – перехід на українську мову буде цілком прийнятним. Так само економічно прийнятним він буде й для вітчизняного кіноринку. У цьому переконує регіональний вимір мовної компетенції населення і касових зборів у кінотеатрах: Київ 50 – 60 % отримуваних грошей, Одеса – 20 – 25 %, Дніпропетровськ – 7– 8 %, Харків – близько 5 % Донецьк і Львів – по 3 – 4 %. Це співвідношення української і російської мов в інформаційно-культурній сфері не відповідає реальному поділові населення за етнічною ознакою і порушує права його україномовної частини. При цьому нехтується факт психологічної готовності значної частини російськомовних українців до зміни мовної ситуації на користь державної мови. Цей факт періодично засвідчують різні соціолінгвістичні опитування [9; 10].

Отже, в ситуації, яка склалася, лише популяризація української культури в різноманітних жанрових і стильових формах разом з україномовною адаптацією іноземної телепродукції спроможна підняти престиж української мови, сприяти пасивному її засвоєнню і, таким чином, зупинити процес відмирання живих урбаністичних форм побутування мови.

На тлі сьогоднішньої мовно-державної боротьби в Україні в багатьох засобах масової інформації головне її вістря спрямовується проти виховання нового

покоління високоталановитої і високоінтелектуальної, національно свідомої і патріотично налаштованої молоді, котра, увібравши в себе багатства світової цивілізації і вільно володіючи кількома слов'янськими і неслов'янськими мовами, легко окреслює власне місце в культурі свого народу і постулює статус культури власного народу у світовому співтоваристві. На наш погляд, будь-який інформаційний простір держави повинен бути направлений на сприяння, актуалізацію володіння державною мовою, яке є цілком мотивованим, оскільки поза ним така особистість не мислить свого самоусвідомлення і самовизначення. Таким чином, не відокремлюється сам індивід від національно-мовного, національно-когнітивного простору всього загалу носіїв української мови та від національно-мовної, національно-когнітивної бази відповідного соціального колективу. Витворюється національно-мовна єдність у межах відповідного державного устрою. Саме на це повинні бути спрямовані перспективні заходи всієї Української держави заради збереження своєї неповторності на карті світу. Академік І. Дзюба, який недовго попрацював міністром культури незалежної України, бачив серйозні прорахунки держави в тому, що їй не вдалося здійснити санацію деяких каналів російсько-української культурної взаємодії, перевести вертикальні лінії колишнього єдиного культурного простору в горизонтальну площину. “Маємо величезні інтелектуальні втрати, збіднення нашого духовного світу від паралічу наукових і культурних обмінів, від непоінформованості про життя сусідніх народів (тоді як нестримно зростає потік псевдокультури)”. Мова йде, звичайно, не про відновлення колишнього, спотвореного і деформованого, радянського “культурного простору”, а про створення нового, “розгорнутого в усі сторони світу” і про таку взаємодію культур, яка створює неповторну етнокультурну поліфонію українського суспільства [6]. Дійсно, здійснюючи переклади на державну мову найкращих зразків світової культури, демонструючи їх через інформаційні простори – держава виховуватиме причетність громадян країни до світової культури. Згадаймо, який приємний резонанс, особливо на молодь, справив оскароносний фільм “Аватар”, який було здубльовано гарною літературною державною мовою. І таких високоякісних, високохудожніх (французьких, польських, німецьких та ін.) фільмів, книг, журналів перекладених, здубльованих державною мовою, має бути якомога більше.

Інституціям, які займаються пропагуванням державної мови, необхідно створювати хоча б, на державних каналах (канал Верховної Ради України під час роботи в комітетах вільний – не транслює нічого, тобто ефірний час є; більше того, для приватних телеканалів, які організують та транслюють подібні передачі, держава мусить поступитися податковим тиском) постійне (щоденне) з транслюванням у різні популярні проміжки ефірного часу освітні програми для різних категорій телерадіоглядачів та слухачів з вивчення державної мови: “Культура слова”, “Державна мова для державного службовця”, “Слово словесника”, “Від мови до нації” тощо. Ті радіопередачі, які транслюється національним радіоканалом, та деякі регіональні телепередачі (“Від мови до нації”, Херсонська обл., автор і ведучий програми І. Лопушинський) – слухні й доречні, але їх замало. Та й перегляд телепрограм, порівняно з прослуховуванням радіопередач, набагато популярніший

серед пересічних громадян. Окрім цього у ЗМІ необхідно постійно подавати, розкривати набутки української культури на тлі розвитку світової культури.

Деякі канали мають такі рубрики: “Сьогодні народився ...”, “Сьогодні у світі, в ... році, відбулася така подія...”, “Календар подій” тощо. Разом з цією інформацією необхідно подати таку інформацію: “А хто народився в цей час в Україні?” чи “Яка подія відбувалася в цей час в Україні”, тобто пропагувати постійно серед громадян країни свою історичну єдність поколінь та особистісну причетність до держави. Адже більшість громадян (навіть освічених), в силу вже згаданої постійної русифікації не знають своїх героїв, митців, художників, режисерів, громадських діячів, меценатів та ін. Зрозуміло, що ці кроки не спрацюють миттєво, але послідовна, вдумлива і толерантна робота в цьому напрямку дасть свій результат. В Ірландії кожен артист зобов’язаний щомісяця виступати ірландською мовою, яка оголошена державною (хоча переважна більшість ірландців розмовляє англійською). У Швеції податок від гонорару за виконання естрадних творів нешведською мовою вищий на 25 %, а отримані від цього кошти йдуть на розвиток шведської культури та мови. Це, мабуть, найкращі приклади європейських сусідів, як можна змінити становище на краще. Бо, як вдало підмітив народний депутат Одеської обласної ради С. Гриневецький, “кожен народ має ту культуру, що йому фінансують” [4].

Отже, головним завданням державної мовної політики України в соціокультурному полі має стати якнайширша популяризація державної мови через усі відомі державні механізми для державного сприяння та її поширення на всій території країни. Бо об’єктивні закономірності формування і функціонування нації єдині для всіх народів. Під впливом своєрідності об’єктивно-суб’єктивних чинників цей процес має в кожній країні свої специфічні особливості. Ці особливості відображаються в національному і проявляються на рівні культурного розвитку, зокрема, в головному його компоненті – мовному просторі. Наповнення мовного простору новою інформацією відбувається через мовні контакти. Множинність контактів вимагає дослідження, оскільки мовна взаємодія, особливо в поліетнічному соціумі, стає базою для спілкування носіїв різної історичної пам’яті. Мовний простір є інтегральним феноменом, що характеризує людське буття у визначеному місці існування.

Література:

1. *Ажнюк Б.* Мовна ситуація в Україні і зарубіжний досвід мовного планування / Б. Ажнюк // Державність української мови і мовний досвід світу : матеріали міжнар. конф. – К., 2000. – С. 24–32.
2. *Биби́к А.* Ворожий прес русифікації. Літературна Україна / А. Биби́к. – 2007. – 19 липня. – С. 3.
3. *Біланюк Л.* Мовні проблеми України / Л. Біланюк. – Львів, 2000. – С. 75.
4. *Гриневецький С.* Мовне питання: погляд з регіону / С. Гриневецький // Голос України. – 2006. – № 121 (3871). – С. 7. – 5 липня.
5. Державні телерадіокомпанії України : статистичні дані. – Режим доступу : <http://www.hmu.gov.ua>
6. *Дзюба І.* Сучасна мовна ситуація в Україні / І. Дзюба // Спрага. – К. : Укр. світ, 2001. – С. 95.

7. *Забужко О.* Хроніки від Форгінбраса. Вибрана есеїстика 1990-х / О. Забужко. – К., 1999. – 197 с.
8. *Лозунько С.* Госстатус русского языка – это вопрос геополитики / С. Лозунько // “2000”. – 2010. – С. F4. – 1 янв.
9. *Огієнко І.* Про культуру мови / І. Огієнко // Дивослово. – 1996. – № 3. – С. 45–47.
10. *Петринська Н.* Кіно-епопея: війна і мир громадянської ініціативи “Кінопереклад / Н. Петринська. – Режим доступу : [http://www. Ut.net. ua](http://www.Ut.net.ua)
11. *Попов А.* Двужычье: образы и смыслы / А. Попов // “2000”. – 1 – 8. 01. – 2010. – С. F4.
12. *Попов А.* Спикер и вопросы языкознания / А. Попов // “2000”. – 2010. – 16–22. 04. – С. F1.
13. Реалии и декларации – две большие разницы // Рабочая газета. – 2009. – 19 июня.
14. *Романчук О.* Чому діти плачуть? Деякі міркування з приводу мовних спекуляцій / О. Романчук // Літературна Україна. – 2009. – С. 1–2. – 1 лист.
15. *Сухомозький М.* Манкрутизація суспільства – зась! / М. Сухомозький / Літературна Україна. – 2009. – С. 1. – 26 лист.
16. *Чижевський Б.* Мовна ситуація в Україні та дискусії навколо українського правопису / Б. Чижевський. – К., 2002. – С. 13.
17. *Шевченко Л.* Мовні конфлікти і гармонізація суспільства / Л. Шевченко // Матер. міжнар. наук. конф. – К. : КНУ, 2001. – С. 194–206.

Надійшла до редколегії 19.03.2010 р.